

# Inhoud

Van de redactie	3
DOSSIER: De Zuidelijke Nederlanden in revolutie	5
BRECHT DESEURE, De Zuidelijke Nederlanden in revolutie. Inleiding	7
MICHIEL VAN DAM, Een spirituele revolutie? Geloof en zelfpresentatie tijdens de Brabantse Omwenteling (1787-1790)	11
STIJN VAN ROSSEM, Politieke prenten: de Brabantse Omwenteling in vogelvlucht	23
MARJOLEIN SCHEPERS, Van zieke visverkoper tot arme vreemdeling. Mobiliteit en armenzorg in West-Vlaanderen op de drempel van het revolutietijdvak	39
BRECHT DESEURE, Een wemeling van zinnebeelden. Kunst en politiek in de Franse tijd door de ogen van de Antwerpse schilders Nicolas en Jean Delin	53
AFZONDERLIJKE BIJDRAGEN	65
VINCENT VAN ZUILEN, Het Leidse Heeren Logement onder de Bagh familie. Over het leven en bedrijf van twee logementhouders (1746-1771)	67
PHILIP POST, Natuur, moraliteit en seksualiteit. Een essay over Denis Diderot	79

RENÉ KOEKKOEK, De Haïtiaanse Revolutie: toetssteen van ons hedendaagse denken? Over universele rechten, een monumentale slavenopstand en de relevantie van een grillige geschiedenis	91
Over de auteurs	101
Dossier <i>Jaarboek De Achttiende Eeuw</i> 2018	103

# Van de redactie

De achttiende eeuw leeft, bubbelt en bruist! En dat brengt veranderingen met zich mee. Vanaf nu verschijnt het tijdschrift *De Achttiende Eeuw* één keer per jaar als *Jaarboek De Achttiende Eeuw*. We zijn verguld dat uitgeverij Verloren – sinds 1979 gespecialiseerd in het uitgeven van wetenschappelijke historische studies – dit nieuwe jaarboek zal uitgeven. Daarnaast biedt de Werkgroep 18e Eeuw, in samenwerking met de Werkgroep Zeventiende Eeuw, haar leden een nieuw, open access tijdschrift aan: *Early Modern Low Countries*. Dit digitale tijdschrift verschijnt twee keer per jaar.

Wat de inhoud betreft heeft de redactie besloten zo weinig mogelijk te veranderen aan de aloude formule van het tijdschrift *De Achttiende Eeuw*. Dat betekent dat we onze trouwe achterban een papieren bundel in het Nederlands blijven aanbieden. Net als zijn voorganger, brengt het jaarboek vlot leesbare, informatieve en wetenschappelijk verantwoorde stukken over de lange achttiende eeuw, toegankelijk voor een zo breed mogelijk publiek. Toch introduceren we met dit jaarboek ook enkele nieuwigheden. Voortaan kunnen wetenschappers en liefhebbers hun hart niet alleen ophalen aan stukken over de Lage Landen, maar publiceren we ook bijdragen over internationale ontwikkelingen op het gebied van achttiende-eeuwse (cultuur)geschiedenis. Daarnaast trachten we in elk nummer een themadossier op te nemen met artikelen die dieper ingaan op actuele en inspirerende onderwerpen uit de lange achttiende eeuw.

Het onderhavige nummer is representatief voor hoe het *Jaarboek De Achttiende Eeuw* zich de komende periode zal presenteren. We zijn trots aan te kondigen dat het themadossier dit jaar de Zuidelijke Nederlanden in de revolutietijd behandelt. In de ‘Inleiding’, door gastredacteur Brecht Deseure, leest u daar meer over. Het was al lange tijd onze ambitie meer aandacht te besteden aan de zuidelijke gebieden. Dit gezegd hebbende: de redactie streeft ernaar in toekomstige nummers niet alleen de balans tussen Noord en Zuid te bewaken, maar ook die tussen Oost en West.

Naast het themadossier treft u in dit nummer een bijdrage aan over de seksuele moraal van Diderot, een essay over het vraagstuk waarom de revolutie in Haïti zo belangrijk is voor het Europese Verlichtingsdenken en een inblikje in het leven van Hendrik Bagh, een Duitse immigrant die het fameuze Heeren Logement in Leiden zeer succesvol uitbaatte.

Het *Jaarboek De Achttiende Eeuw* kan niet zonder u. We nodigen daarom alle onderzoekers nadrukkelijk uit bijdragen in te zenden op het gebied van sociale, politieke, economische, filosofische en religiegeschiedenis en op het gebied van kunst, literatuur, architectuur en muziek. Voor details omtrent kopij raadplege men onze website: <http://achttiende eeuw.wordpress.com/jaarboek/auteursinstructies>.

Wist u trouwens dat de Werkgroep 18e Eeuw in 2018 vijftig jaar bestaat? Dat zal niet onopgemerkt voorbijgaan. Wijzelf gaan een feestelijk themanummer maken over een achttiende-eeuwse uitvinding: het circus. Meer informatie hierover vindt u eveneens op onze website en achterin ons jaarboek.

Rest ons niets anders dan u veel leesplezier te wensen.

De redactie.

DOSSIER

# **De Zuidelijke Nederlanden in revolutie**



# De Zuidelijke Nederlanden in revolutie

## Inleiding

In dit eerste themadossier van het *Jaarboek De Achttiende Eeuw* staan de Brabantse Omwenteling en de Franse periode centraal. Beide episodes uit de Zuid-Nederlandse en Belgische geschiedenis zijn tamelijk onbekend bij het brede publiek, al heeft de recente herdenking van de Slag bij Waterloo (1815) het historische stof weer enigszins doen opwaaien. Aan historisch onderzoek naar de Zuid-Nederlandse revolutieperiode ontbreekt het nochtans niet. Met name de jongste jaren lijkt er een nieuwe wind te waaien.

De Zuid-Nederlandse revolutieperiode begon in 1787 met het uitbreken van de zogenaamde ‘kleine’ Brabantse Omwenteling en eindigde pas vier decenia later met de stichting van het Koninkrijk België (1830). In de tussentijd verdween er een hele wereld. Tijdens de Brabantse Omwenteling meenden de oude elites nog het behoud en zelfs de uitbreiding van de middeleeuwse privileges te kunnen afdwingen van de Oostenrijkse landsheer. Nauwelijks enkele jaren later bleek hoe futiel hun streven was. In 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden ingelijfd bij het revolutionaire Frankrijk. Als gevolg daarvan werd de eeuwenoude maatschappelijke ordening van het *ancien régime* onherroepelijk afgeschaft. Het Franse bewind eindigde in 1814, maar de principes van de Franse Revolutie zouden richtinggevend blijven, ook toen België vanaf 1815 deel ging uitmaken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De revolutieperiode legde daarmee de fundamenten van de moderne samenleving en werkte door in de liberale grondwet van het onafhankelijke België.

In het verleden was de geschiedschrijving over de Brabantse Omwenteling en de Franse periode vaak politiek gekleurd. De Brabantse Omwenteling zadelde Belgische historici op met een lastige erfenis. Enerzijds had ze geleid tot de oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten (1790), een onafhankelijke staat die het grondgebied van de Zuidelijke Nederlanden omvatte. Die werd vanzelfsprekend als voorloper en voorafspiegeling van de latere Belgische natie staat opgevat, ook al had hij slechts minder dan een jaar bestaan. Anderzijds waren het reactionaire en religieus geïnspireerde leiderschap, de confederale staatsvorm en de interne twisten die de Verenigde Nederlandse Staten hadden

geteisterd evenveel redenen om het jonge België net niét op zijn voorganger te doen lijken.

Na een kortstondige restauratie van het Oostenrijks gezag na de Omwenteling kwam het gebied voor twintig jaar onder Frans bewind. De buitenlandse overheersing had voor de vaderlandse historici het voordeel dat er over de ideologische grenzen heen een onbetwiste externe vijand kon worden aangeduid. De gezamenlijke verdediging van de Belgische nationaliteit tegen de Franse veroveraar moest doen vergeten dat de Belgische *founding fathers* in grote mate voortbouwden op de fundamenten die door de vermaledijde Franse revolutionairen waren gelegd. Het gevolg waren ideologische en taalkundige spanningen die de hele negentiende eeuw bleven kleuren. Over de Franse erfenis zijn liberale versus katholieke en Vlaamse versus Waalse historici het dan ook grondig oneens geweest.

Dergelijke ideologische twisten zijn in het hedendaagse historische debat zeldzaam geworden. De grote verhalen van weleer hebben plaatsgemaakt voor een thematisch gefragmenteerd en methodologisch divers onderzoeksveld. De laatste grote overzichtswerken kwamen tot stand in het kader van de *bicentenaire*, de herdenking van de tweehonderdste verjaardag van de Franse Revolutie in 1989.<sup>1</sup> Die bracht een stroom publicaties voort over zowel de Brabantse Omwenteling als de Franse periode. Sindsdien zijn er in het onderzoek grote sprongen gemaakt, maar deze korte inleiding volstaat niet om die ten gronde te bespreken. Voor de Brabantse Omwenteling is vooral de periode rond de eeuwwisseling vruchtbaar geweest. Geert Van den Bossche's *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution* (2001), Luc Dhondts *Verlichte monarchie, ancien régime en revolutie* (2002) en Johannes Kolls *Die Belgische Nation* (2003) zijn elk uitgegroeid tot standaardwerken.<sup>2</sup> Daarna werd het echter beduidend stiller rond de Omwenteling.

Het onderzoek naar de Franse periode daarentegen kreeg de voorbije twee decennia onmiskenbaar een nieuw elan. In Franstalig België werd grote vooruitgang geboekt op het domein van de institutionele en administratieve geschiedenis, in het bijzonder wat betreft politie en justitie. Maar ook thema's uit de politieke (publieke opinie, geschiedenispolitiek, herinneringscultuur, onderwijs) en sociaal-economische geschiedenis (statistiek, migratie, armenzorg, handelsnetwerken) konden de voorbije jaren rekenen op belangstelling.<sup>3</sup>

1 Zie voor een literatuuroverzicht: Pierre Lierneux, 'Bibliographie de la Révolution belge (1787-1792)', in: Jan C.A. De Clerck, *Jean-François Vonck, juriste et chef démocrate de la Révolution belge (1743-1792)* (Brussel 1992); Serge Deruette, 'De Franse revolutie in de recente Belgische geschiedschrijving: een overzicht van de discussies', in: Hervé Hasquin (ed.), *België onder het Frans bewind, 1792-1815* (Brussel 1993) 439-468.

2 Geert Van den Bossche, *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution. The Intellectual Justification of Revolution in Brabant (1787-1790)* (Brussel 2001); Luc Dhondt, *Verlichte monarchie, ancien régime en revolutie* (Brussel 2002); Johannes Koll, *Die belgische Nation: Patriotismus und Nationalbewusstsein in den südlichen Niederlanden im späten 18. Jahrhundert* (Munster 2003).

3 Zie voor een literatuuroverzicht: Brecht Deseure en Emmanuel Berger, 'Unity and Fragmentation: Recent Trends in Research on the "neuf départements réunis"', in: Ute Planert (ed.), *Napoleon's Empire: European Politics in Global Perspective* (Basingstoke en New York 2016) 39-52.



De laatste paar jaar lijken beide periodes bezig aan een remonte. Dat de scriptieprijs van de Werkgroep 18e Eeuw in 2015 werd uitgereikt aan Tom Verbeke voor zijn onderzoek naar het beleid van de Mechelse aartsbisschop Franckenberg tijdens het Franse republikeinse bewind is een teken aan de wand.<sup>4</sup> Bovendien verdedigde Jane Judge in hetzelfde jaar aan de Universiteit van Edinburgh haar aan de Brabantse Omwenteling gewijde proefschrift waarmee ze het debat over het ontstaan van de Belgische natie nieuw leven inblies.<sup>5</sup>

Dit themadossier biedt de perfecte aanleiding om te grasduinen in de nieuwe oogst. Het dossier heeft gezien zijn beperkte omvang niet de ambitie om representatief te zijn voor al het recente en lopende onderzoek. Wel wil het de gelegenheid aangrijpen om een selectie van originele en vernieuwende artikelen over verschillende aspecten van de revolutieperiode onder de aandacht te brengen. Het tegenwoordige revolutieonderzoek wordt duidelijk gedragen door een nieuwe generatie. Drie van de vier bijdragen in dit themadossier komen voort uit reeds verdedigde of nog in voorbereiding zijnde proefschriften, één ervan is het (verre) uitvloeisel van een licentiaatsverhandeling. Artikelen met een politiek-culturele inslag hebben de overhand, maar er wordt ook plaats ingeruimd voor een bijdrage over sociaal-economische geschiedenis.

Stijn Van Rossem onderzoekt het intrigerende fenomeen van de politieke prenten tijdens de Brabantse Omwenteling. De bijdrage is gebaseerd op zijn boek *Revolutie op de koperplaat*, dat verscheen in 2012.<sup>6</sup> Dit omvangrijk repertorium van politieke prenten is een belangrijke aanwinst voor de historiografie over het publiek debat tijdens de Brabantse Omwenteling. De nooit geziene polarisering van de publieke opinie tijdens de woelige omwentelingsjaren leidde niet alleen tot een explosieve toename van pamfletliteratuur, maar ook tot de verspreiding van honderden politieke prenten. In zijn artikel belicht Stijn Van Rossem de chronologie, de productie, de thema's en de iconografie van deze weinig bestudeerde prenten.

Michiel Van Dam buigt zich over de zelfrepresentatie van de clerus tijdens de Brabantse Omwenteling.<sup>7</sup> Zijn analyse van het discours dat door de geestelijke leiders van de Omwenteling werd gehanteerd is een welkome aanvulling op onze kennis van de revolutionaire politieke cultuur. Vroegere historici hebben het religieuze taalgebruik van de leiders van de statistische partij weggezet als een cynische strategie om het gewone volk te mobiliseren ter verdediging van de maatschappelijke privileges van de elite. Michiel Van Dam toont aan dat de manier waarop de clerus zichzelf en zijn rol in de Omwenteling representeer-

4 Tom Verbeke, *Groot is hij geweest in tegenspoed, door helddaedige verduuldigheid. Aartsbisschop Franckenberg en zijn verzet tegen de antiklerikale maatregelen onder het Franse republikeinse bewind (1794-1801)*, onuitgegeven masterthesis (Universiteit Gent 2015).

5 Jane Judge, *Nation and State in the Belgian Revolution, 1787-1790*, onuitgegeven proefschrift (University of Edinburgh 2015).

6 Stijn Van Rossem, *Revolutie op de koperplaat: repertorium van politieke prenten tijdens de Brabantse Omwenteling 1787-1792* (Leuven 2012).

7 Eerder maakte hij ook zijn masterthesis over de Brabantse Omwenteling: Michiel Van Dam, *La Révolution des temps. Chronopolitiek tijdens de Brabantse Omwenteling (1787-1790)*, onuitgegeven masterthesis (Universiteit Gent 2013).

de in werkelijkheid een inhoudelijk consistente weerlegging inhoud van door de keizerlijke overheid gepropageerde verlichte denkbeelden over de rol van de geestelijkheid in de samenleving.

In de bijdrage van Marjolein Schepers staat de sociale realiteit tijdens de revolutieperiode op het voorplan. Aan de hand van de casus van een hulpbehoevende visverkoper uit Nieuwpoort onderzoekt ze de procedures en conflicten rond de toegang tot armenzorg in Vlaanderen aan het eind van de achttiende eeuw. Ze wijst op zowel de wettelijke als economische en morele argumenten die in stelling werden gebracht bij beslissingen over het lot van arme migranten. Lokale belangen en centrale regelgeving kwamen daarbij niet zelden met elkaar in botsing, wat aanleiding gaf tot allerlei hervormingsplannen. Het artikel is niet alleen een waardevolle aanvulling op de overwegend politiek-culturele thematiek van dit dossier maar bevat ook evidente aanknopingspunten met prangende hedendaagse maatschappelijke kwesties.

Brecht Deseure analyseert ten slotte enkele nog niet eerder beschreven allegorische tekeningen die gemaakt werden tijdens het Frans-revolutionaire en Napoleontische bewind in Antwerpen. Door verkeerde toeschrijvingen bleven deze zeldzame visuele getuigen van Franse propagandakunst in de Zuidelijke Nederlanden tot hiertoe onbekend. Deseure situeert de tekeningen in het oeuvre van de schilders Nicolas Delin en diens zoon Jean Delin, die beide waren opgeleid aan de Antwerpse Academie. Aan de hand van een iconografische analyse maakt hij duidelijk hoe het inschakelen van lokale kunstenaars en traditionele artistieke motieven voor de Franse bestuurders een middel was om hun politieke boodschap ingang te doen vinden bij de Zuid-Nederlandse bevolking.

Met deze selectie artikelen hoopt de redactie niet alleen de Zuid-Nederlandse revolutieperiode bekender te maken maar ook nieuw onderzoek te stimuleren. Talrijke aspecten van deze cruciale decennia uit de Zuid-Nederlandse en Belgische geschiedenis zijn tot dusver onbekend en wachten op hun historicus/-a. De hoop is dat de nieuwe lichte revolutieonderzoekers die hier aan het woord komt de voorhoede mag zijn van een bredere heropleving van de interesse in het revolutionaire verleden van de Zuidelijke Nederlanden. Veel leesplezier!

# Een spirituele revolutie?

## Geloof en zelfrepresentatie tijdens de Brabantse Omwenteling (1787-1790)

Kernwoorden: De Brabantse Omwenteling, Oostenrijkse Nederlanden, politieke cultuur, katholieke Verlichting, pamfletten

‘[N]otre peuple se rit chrétiennement de la folie philosophique du jour, et ne se rebutera jamais d’en être la risée: Nos stulti propter Christum. Le peuple croit que sa piété a soutenu ses armes; il l’a vu trop évidemment pour jamais douter que notre bonheur soit l’ouvrage du Dieu d’Israël.’<sup>1</sup> Dit citaat is afkomstig uit een brief van Pieter Simon Van Eupen (1744-1804) aan Pierre Lebrun (1754-1793), redacteur van het *Journal général de l’Europe*, waarin hij de opmerkelijke rol van het christelijke geloof tijdens de Brabantse Omwenteling uiteenzette.<sup>2</sup> Van Eupen was een Antwerpse kanunnik-pénitencier, die in 1790 uiteindelijk staatssecretaris werd van de net opgerichte Verenigde Nederlandse Staten.<sup>3</sup> Hij was tevens een belangrijk ideoloog: tijdens de Omwenteling fungeerde hij als één van de woordvoerders van de opstandelingen en benadrukte hij bijvoorbeeld het belang van goddelijke interventie in de succesvolle strijd tegen keizer Jozef II (1741-1790) en zijn verlichte hervormingsbeleid.

Dit soort getuigenissen van goddelijke hulp waren alom aanwezig tijdens de Brabantse Omwenteling (1787-1790), een periode uit de Belgische geschiedenis waarin er hevig volksverzet ontstond tegen het verlichte beleid van Jozef II en de Oostenrijks-Belgische overheid.<sup>4</sup> De hervormingen van de Oostenrijkse vorst waren gericht op een modernisering van het juridische en administratieve apparaat, waardoor de traditionele politieke elite grotendeels van haar macht

1 Louis-Prosper Gachard, *Documens politiques et diplomatiques sur la révolution belge de 1790* (Brussel 1834) 14-18.

2 Jan Roegiers, ‘P.S. Van Eupen (1744-1804): van ultramontaan tot revolutionair’, in: Piet Lenders (ed.), *Het einde van het Ancien Regime in België* (Kortrijk-Heule 1991) 307.

3 Ibidem, 309. Een pénitencier is een priester die bevoegd is verklaard om absolutie te verlenen voor zware zonden.

4 Janet Polasky, ‘Providential History in Belgium at the End of the 18<sup>th</sup> Century’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 55 (1977/2) 416. Ik spreek over ‘Oostenrijks-Belgische overheid’ om te benadrukken dat dit niet simpelweg een conflict was tussen een *externe* Oostenrijkse monarch en een *interne* Belgische politieke cultuur (in dit geval de Provinciale Staten). De meeste (tevens autochtone) ambtenaren van de overheid steunden het hervormingsbeleid en hadden een actieve rol in het werkstellig en bedenken van deze hervormingen.



Afb. 1 *Ego sum stultus propter Christum* (1790 Algemeen Rijksarchief Brussel).

werd beroofd.<sup>5</sup> Daarnaast was de *manier* waarop Jozef II zijn beleid eenzijdig oplegde onthutsend voor vele Belgen: zij waren gewend geraakt aan een dialoogmodel waarbij respect verondersteld werd voor de oude tradities en gewoontes van de Zuidelijke Nederlanden.<sup>6</sup> Als reactie op zulke bruuske hervormingen werd er enorm veel geschreven en gepubliceerd over de politieke actualiteit: polemische pamfletten, overheidsedicten, geheime correspondentie, satirische

5 Suzanne Tassier, *Les démocrates belges de 1789. Etude sur le Vonckisme et la Révolution brabançonne* (Brussel 1930) 31-32.

6 Jan Roegiers, 'De Brabantse Omwenteling in haar politieke, religieuze en culturele context', in: J. Lorette, P. Lefèvre en P. De Gryse (ed.), *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling 13-14 oktober 1983* (Brussel 1984) 80.

prenten, alles werd uitgegeven en verspreid onder de bevolking.<sup>7</sup> Vaak hadden deze geschriften een expliciet religieuze lading, bijvoorbeeld door de Belgen voor te stellen als de achttiende-eeuwse incarnatie van het volk Israëls of door Jozef II te vergelijken met Antiochus IV (215-164 v. Chr.), koning van de Seleuciden die het joodse volk in Judea op tirannieke wijze onderdrukte.<sup>8</sup>

De afgelopen decennia is er steeds meer interesse ontstaan voor de rol van taal, rituelen en symboliek tijdens revolutionaire momenten, zo ook bij de Brabantse Omwenteling. De aandacht hierbij heeft zich echter voornamelijk gericht op de ontwikkeling van een nationalistische ideologie, het belang van lokale constituties zoals de Blijde Inkomst (1356) en het politieke gebruik van het nationale verleden.<sup>9</sup> Welke rol religie en geloof precies speelden in de Brabantse politieke cultuur is tot nu toe nauwelijks onderzocht. Eén reden hiervoor wordt al aangegeven door Van Eupen zelf. Vanwege de religieuze aard van de Omwenteling was het Belgische volk de risee van Europa, een grap voor verlichte geesten zoals Lebrun. Latere historici hadden ook moeite om het religieuze taalgebruik serieus te nemen. Zij voelden zich meer aangetrokken tot het democratische denken van de revolutionaire beweging *Pro Aris et Focis*, en hun leider Jan Frans Vonck (1743-1792).<sup>10</sup> De ‘vonckisten’ werden immers lang beschouwd als de achttiende-eeuwse voorgangers van de negentiende-eeuwse liberalen, waarbij hun gedachtegoed gezien werd als een eerste blauwdruk voor de moderne Belgische natiestaat.<sup>11</sup> Het doel van dit artikel is om net dit religieuze aspect van de Omwenteling verder te belichten, door te onderzoeken hoe politieke vertogen over religie verbonden waren met technieken van politieke (zelf-)representatie en identiteitsvorming.

### Religieus burgerschap: de vorming van *citoyens prêtres* aan het Leuvense Seminarie-Generaal

Religieuze uitingen over de revolutionaire ontwikkelingen zijn in de historiografie over de Brabantse Omwenteling steeds *a posteriori* begrepen in relatie tot de toenmalige institutionele en militaire gebeurtenissen. Zo wordt de prominentie van verhalen over goddelijke voorzienigheid door Janet Polasky ver-

7 Pierre Delsaert en Jan Roegiers schatten dat er 10.000 druksels verspreid zijn op het grondgebied van het huidige België gedurende deze periode, *Brabant in Revolutie 1787-1801* (Leuven 1988) 57. Geert van den Bossche spreekt over 2.500 pamfletten die verschenen zijn tussen 1787 en 1793, *Enlightened Innovation and the Ancient Constitution. The Intellectual Justifications of Revolution in Brabant (1787-1790)* (Brussel 2001) 11.

8 Zie bijvoorbeeld het pamflet: *Storm-klok ofte rechtveerdigen roep om hulpe* (z.j.z.p., ca. 1789).

9 Enkele voorbeelden zijn: Brecht Deseure, *Onhoudbaar verleden. Geschiedenis als politiek instrument tijdens de Franse periode in België* (Leuven 2014); Jane Judge, “‘Qu’allons-nous devenir?’ Belgian National Identity in the Age of Revolution”, in: Lotte Jensen (ed.), *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815* (Amsterdam 2016) 291-307; Johannes Koll, *Die Belgische Nation: Patriotismus und Nationalbewusstsein in den Südlichen Niederlanden im späten 18. Jahrhundert* (Münster 2003) en Geert van den Bossche, *Enlightened Innovation*.

10 Jan Roegiers, ‘P.S. Van Eupen’, 263.

11 Zie bijvoorbeeld het werk van Suzanne Tassier, *Les démocrates belges*.

klaard vanuit de militaire escalatie van het conflict: naarmate de toestand van de Brabantse revolutionairen verslechterde, radicaliseerde hun gedachtegoed.<sup>12</sup> André Tihon benaderde de bisschoppelijke houdingen gedurende het conflict op een soortgelijke manier. Het was de taak van aartsbisschop Johannes Henricus van Franckenberg (1726-1804) en de bisschop van Antwerpen, Cornelis Franciscus de Nelis (1736-1798), om het gewapende verzet tegen Jozef II te verantwoorden tegenover zowel hun eigen geloofsgemeenschap als tegenover de paus. Dit was geen voor de hand liggende opdracht, aangezien ze een balans moesten vinden tussen institutioneel eigenbelang en theologisch dogma.<sup>13</sup> Dit soort interpretaties gaan echter voorbij aan het inzicht dat het revolutionaire katholieke discours niet enkel een verantwoording was voor de opstandige houding van het Brabantse volk, maar evenzeer een (lopende) reactie op allerlei ideeën, concepten en narratieven over het belang en de betekenis van het katholieke geloof binnen de Zuid-Nederlandse samenleving. De religieuze taal die in de vele pamfletten gebruikt werd, was eerst en vooral een actieve vorm van verzet tegen een politiek vertoog, afkomstig van de overheid. De manier waarop er over geloof werd gesproken had immers een grondige verandering ondergaan in de periode voor de Brabantse Omwenteling.<sup>14</sup>

Centraal stond hierbij de discussie over de plaats van de clerus, zijn gedrag en zijn nut binnen staat en samenleving.<sup>15</sup> Geïnspireerd door de verlichte *philosophes* uit Frankrijk begonnen steeds meer Zuid-Nederlandse polemisten zich in de tweede helft van de achttiende eeuw vragen te stellen bij het mogelijke nut van kloosters, de bevoegdheid van de Kerk inzake huwelijkswetgeving, en de uitzonderlijke fiscale status van dit institutionele lichaam.<sup>16</sup> Het hervormingsbeleid van de Oostenrijks-Belgische overheid sloot hier nauw bij aan, bijvoorbeeld door verschillende contemplatieve kloosters te sluiten. Het orgelpunt van dit beleid was de oprichting van het Seminarie-Generaal te Leuven in 1786. Het nieuwe seminarie was bedoeld om de seculiere priesteropleiding in de Oostenrijkse Nederlanden te uniformiseren en te centraliseren. Voordien waren er immers verschillende mogelijkheden om tot priester opgeleid te worden. Zo kon men terecht in het bisschoppelijke seminarie, nadat er in 1563 door het Concilie van Trente beslist was om in elk bisdom een vormingscentrum op te richten.<sup>17</sup>

12 Polasky, 'Providential History', 416-424.

13 André Tihon, 'Catholicisme et politique. Justifications religieuses de la Révolution Brabançonne', in: J. Lorette, P. Lefèvre en P. De Gryse (ed.), *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling 13-14 oktober 1983* (Brussel 1984) 104-105. Het artikel van Tihon gaat verder in op de toenmalige theoretische debatten over de religieuze verplichting tot onderdanigheid tegenover de soeverein en het recht op legitiem verzet.

14 Jan Roegiers, 'Verlichting metterdaad', *De Achttiende Eeuw* 32/1-2 (2000) 165-173.

15 François-Emmanuel Boucher, 'Philosophes, Anticlericalism, Reactionaries and Progress in French Enlightenment Historiography', in: Sophie Bourgault en Robert Sparling (ed.), *A Companion to Enlightenment Historiography* (Leiden/Boston 2013) 376.

16 Het werk van Charles-Lambert D'Outrepoint (1746-1809), advocaat bij de Raad van Brabant is hier een goed voorbeeld van. Zie Charles Piot, 'Outrepoint (Charles-Lambert)', in: *Biographie Nationale* xv (Brussel 1899) 401-404.

17 Jan Roegiers, 'Revolutie in de seminaries. De priesteropleiding voor seculieren in de Zuidelijke Nederlanden 1780-1830', *Trajecta* 9 (2000) 112.